

- سرشناسه : اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -
Arafi, AliReza
- عنوان و نام پدیدآور : بررسی فقهی سب و دشنام / علیرضا اعرافی؛ تقریر
محمدقاسم رجایی؛ ویراستار احمد رضائی.
- مشخصات نشر : قم : موسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۶.
- مشخصات ظاهری : ۳۴۸ ص؛ ۵/۱۴×۲۱/۵ س.م.
- فروست : نشر موسسه اشراق و عرفان؛ ۳۵... از سری بحث های
فقه روابط میان فردی.
- شابک : ۱۵۰۰۰ ریال ۷-۰۸-۸۵۴۲-۰۸-۶۰۰-۹۷۸
- وضعیت فهرست نویسی : فیپا
- یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۲۱-۳۳۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- یادداشت : نمایه.
- موضوع : دشنام گویی (فقه)
- موضوع : Investive (Islamic law)
- موضوع : سب
- موضوع : *Investive (Islamic saints)
- موضوع : روابط بین اشخاص -- جنبه های مذهبی -- اسلام
- موضوع : Interpersonal relations -- Religious aspects -- Islam
- شناسه افزوده : رجایی، محمدقاسم، ۱۳۴۸ -
- رده بندی کنگره : الف ۶ / د ۵ / ۱۹۸ / ۶ BP
- رده بندی دیویی : ۲۹۷ / ۳۷۹
- شماره کتابشناسی ملی : ۴۷۶۸۸۶۵

علیرضا عرفانی

پژوهشی فقهی سب و دشنام

از سری بحث‌های فقه روابط میان فردی

تقریر: محمد قاسم رجایی

نشر اشراق و عرفان

بررسی فقهی سبّ و دشنام

علیرضا اعرافی

تقریر محمد قاسم رجایی
ناشر مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار احمد رمضانی
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ اول/تابستان ۱۳۹۶
لیتوگرافی، چاپ و صحافی سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان ۱۰۰۰ نسخه
قیمت ۱۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN: 978-600-8542-08-7

www.eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

info@eshragh-erfan.com

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

کانال تلگرام: @EshraghErfan

فهرست

سخن مؤسسه	۱۳
پیشگفتار	۱۵

فصل اول: کلیات / ۱۹

مقدمه	۱۹
۱. پیشینه بحث	۱۹
الف) پیشینه عام	۲۰
۱. سب در اخلاق	۲۰
۲. سب در تربیت	۲۲
۳. سب در جامعه‌شناسی	۲۳
۴. سب در حقوق	۲۵
۵. سب در روان‌شناسی	۲۶
ب) پیشینه خاص	۲۹
۱. طرح مبحث سب در باب طهارت	۲۹

۲. طرح مبحث سب در باب شهادت ۳۰
۳. طرح مبحث سب در باب تجارت ۳۲
- طرح مبحث سب در باب حدود ۳۲
- جمع‌بندی نظرات فقها ۳۵
- ج) جایگاه فقهی بحث ۳۶
- فقه اجتماعی و روابط میان‌فردی ۳۸
- جایگاه سب و دشنام در فقه روابط میان‌فردی ۴۱
۲. مفهوم‌شناسی ۴۵
- الف) سب ۴۵
- سب در لغت ۴۵
- سب در تحلیل فقهی ۴۶
- ب) واژه‌های متناظر ۴۹
۲۱. استهزا و سخریه ۴۹
۳. بداء ۵۱
۴. بهتان ۵۲
۵. شتم ۵۳
۶. طعن ۵۷
۷. غیبت ۵۸
۸. فحش ۵۹
۹. قذف ۶۲
۱۰. کذب ۶۳

۶۴	۱۱. لعن
۶۶	۱۲. لمز
۶۷	۱۳. نیز (تنایز)
۶۸	۱۴. هجاء
۶۹	۱۵. هُجر
۷۰	۱۶. همز
۷۱	جمع‌بندی مبحث مفهوم‌شناسی
۷۲	الف: نسبت سب با مفاهیم مرتبط
۷۳	ب: ابعاد کاربردی سب و مفاهیم مرتبط
۷۴	ج: عنوان جامع سب و مفاهیم مرتبط
۷۴	د: دایره تکلیف در سب و مفاهیم مرتبط

فصل دوم: بررسی ادله سب/ ۷۷

۷۷	مقدمه
۷۷	الف) ادله عامه
۷۸	۱. عقل
۸۲	۲. قرآن
۸۲	۲-۱. آیه ۱۴۸ نساء
۸۳	۲-۲. آیه ۳۰ حج
۱۱۱	۲-۳. آیه ۱۱ حجرات
۱۲۶	۳. روایات
۱۲۶	۳-۱. حرمت ظلم

۱۳۲	۲-۳. اهانت مؤمن
۱۶۵	۳-۳. ایزای مؤمن
۱۷۱	۳-۴. بی‌مبالاتی در روابط اجتماعی
۱۷۶	۳-۵. روایات طعن
۱۸۴	جمع‌بندی ادله عامه
۱۸۵	ب) ادله خاصه
۱۸۵	قرآن
۱۸۶	۱. ظهور نهی در تحریم
۱۸۶	۲. قلمرو موصول (الذین) در آیه
۱۹۱	۳. علت یا حکمت بودن سب خدا
۱۹۳	۴. حکم سب سایر مقدسات مشرکان
۱۹۴	۵. شمول تعلیل آیه نسبت به دیگر مقدسات دینی
۱۹۵	۶. سب مقدسات سایر مذاهب اسلامی
۱۹۶	روایات
۱۹۷	الف: روایات مختص سب
۲۲۱	ب: روایات فحش
۲۳۴	ج: روایات بذاء
۲۴۰	جمع‌بندی ادله سب

فصل سوم: فروع / ۲۴۳

۲۴۳	۱. عناوین اصلی حرمت در روابط با دیگران
۲۴۳	۱-۱. ظلم
۲۴۴	الف: اهانت

- ب: ایذاء..... ۲۴۴
- ۲-۱. کذب ۲۴۵
۲. سب‌های خاص ۲۴۶
۳. سب به اوصاف غیرموجود ۲۴۷
۴. شمول حکم سب نسبت به حضور و غیبت ۲۴۹
۵. حکم سب در صورت آگاه نبودن مسبب ۲۴۹
۶. نوعی بودن تلقی اهانت ۲۵۰
۷. قصدی بودن عنوان سب ۲۵۰
۸. شمول حکم سب نسبت به غیرمؤمن ۲۵۱
۹. اعم بودن سب از کلام ملفوظ ۲۵۲
۱۰. اخباری یا انشائی بودن سب ۲۵۵
۱۱. شمول سب نسبت به مدلول التزامی ۲۵۵
۱۲. سب هزلی ۲۵۶
۱۳. حکومت داوری شرعی بر عرفی در تلقی اهانت ۲۵۷
۱۴. نسبی بودن تلقی عرف از برخی مصادیق سب ۲۵۸
۱۵. حکم سب، هنگام حدیث نفس ۲۵۸
۱۶. حکم سب در اقسام مختلف قضایا ۲۶۰
۱۷. حکم سب افراد غیرمعین ۲۶۳
۱۸. حکم استماع سب ۲۶۴
۱. الغای خصوصیت از ادله حرمت استماع غیبت ۲۶۴
۲. حرمت حضور در مجلس معصیت ۲۶۵

- الف: آیات و روایات مجالست در مجلس معاصی خاص ۲۶۶
- ب: روایات مجالست در مجلس مطلق معاصی ۲۶۹
- حاصل دلیل دوم ۲۷۱
۳. حرمت استماع سب از باب نهی از منکر ۲۷۲
۴. حرمت استماع سب از باب اعانه بر اثم ۲۷۲
- الف: عدم وابستگی تحقق معصیت به استماع سب ۲۷۳
- ب: وابستگی تحقق معصیت به استماع سب ۲۷۳
- ج: استماع سب و تشجیع بر معصیت ۲۷۴
- جمع‌بندی ادله حرمت استماع سب ۲۷۴
۱۹. سب صبی و مجنون ۲۷۵
۲۰. حکم سب به نفس ۲۷۷
- صحيحه سماعه ۲۷۸
- صحيحه ابوبصير ۲۷۹
۲۱. حکم تکسب به سب ۲۸۰
۲۲. مستثنیات سب ۲۸۲
- الف: سب متجاهر به فسق ۲۸۳
۱. روایت هارون بن جهم ۲۸۳
۲. روایت ابوالبختری ۲۸۴
- جمع‌بندی روایات ۲۸۵
- ب: سب بدعتگذار ۲۸۶
- صحيحه داوود بن سرحان ۲۸۷

ج: سب در مقام دادخواهی.....	۲۹۳
د: سب حاکم جائز.....	۲۹۵
ه: سب در مقام مقابله به مثل.....	۲۹۸
قاعده مقابله به مثل.....	۲۹۸
دایره شمول قاعده مقابله به مثل نسبت به سب.....	۳۰۰
۲. روایات مقابله به مثل در سب.....	۳۰۷
صحیحہ عبدالرحمان بن حجاج.....	۳۰۸
جمع بندی.....	۳۱۴
ز: سب بر مبنای قاعده اهم و مهم.....	۳۱۴
گزاره‌های فقهی.....	۳۱۷
کتاب‌نامه.....	۳۲۱
نمایه آیات.....	۳۳۳
نمایه اصطلاحات.....	۳۳۵
نمایه اشخاص.....	۳۴۴

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه تئوریک خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد، و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت؛ اولاً: تحولاتی جدید در مجموعه‌ی دانش بشری، به ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً: زندگی انسان معاصربه واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً: شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه‌ی دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد؛ از این رو سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی آیت‌الله اعرافی آغاز کرده است، در عین تأکید بر اصالت‌های حوزوی،

سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد؛ از این رو مأموریت‌های خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف، بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «جمع‌آوری، تنظیم و نشر آثار ریاست عالی مؤسسه» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال بپردازد.

موضوعات اخلاقی، که بخشی قابل توجه از معارف دینی را به خود اختصاص داده‌اند، همسنگ دو بخش دیگر آموزه‌های دینی (احکام و عقائد) مورد بررسی علمی درخوری واقع نشده‌اند و ننگاشته‌های در اختیار در این قلمرو، کمتر صبغه بررسی فقهی و اجتهادی دارد. «سبّ و دشنام» که یکی از همین مباحثی است که به طور معمول در منابع اخلاقی مطرح بوده، خوشبختانه در ردیف موضوعات مطرح در مکاسب محرمه و البته با نگاه فقه اقتصادی، مورد بررسی قرار گرفته؛ در این اثر تلاش شده است تا این موضوع، به عنوان مسأله‌ای از مسائل فقه روابط میان فردی، مورد مطالعه قرار گرفته و بر اساس دیدگاه‌های استاد اعرافی ادله فقهی و فروع مرتبط به آن تبیین شود.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از حضرت آیت الله اعرافی که به دنبال ارائه این بحث در ضمن دروس «خارج مکاسب محرمه»، عنایت خاص برای به ثمر نشستن این اثر داشتند، تشکر نماید؛ نیز از تلاش‌های پژوهشگر محترم حجت‌الاسلام محمد قاسم رجایی که کوشش فراوانی در تقریر این مباحث انجام داده‌اند، تقدیر نموده، قبول زحمت حجت‌الاسلام عابدین زاده (مدیر گروه فقه) را در نظارت بر این پروژه پژوهشی ارج می‌نهد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشوران حوزه و دانشگاه، مؤسسه اشراق و عرفان را به منظور بهبود تولیدات علمی آینده، از نظرات و پیشنهادات سازنده خود محروم نسازند.

پیشگفتار

انسان، یک موجود اجتماعی است که به ارتباط با دیگران نیاز دارد. انسان در روابط اجتماعی و میان فردی برای تأمین نیازها و رسیدن به هدف‌هایش، اطلاعات، مفاهیم و احساسات را با شیوه‌های گفتاری و غیرگفتاری با دیگران در میان می‌گذارد. ارتباط کلامی، یکی از مؤثرترین روش‌های ارتباطی است که انسان از طریق سخن و گفتگو، وارد یک تعامل شده، به تداوم آن موفق می‌شود. ارتباط کلامی هرچه صمیمی‌تر و با محبت بیشتر همراه باشد از استحکام و تداوم بیشتری برخوردار خواهد شد؛ به همین دلیل، در نظام ارتباطی اسلام، ارتباط مؤثر و سالم بر اصل تکریم شخصیت و احترام متقابل افراد، بنیاد نهاده می‌شود.

همچنین در ارتباطات کلامی همواره برخوردی سخنی و به‌کارگیری واژه‌های مثبت و احترام‌آمیز تأکید شده، از سخنان ناپسند، دشمنی‌زا و تحقیرآمیز نهی می‌شود؛ زیرا زمینه‌های اختلال در روابط سالم را فراهم می‌کند.

اگر فرض شود که فقه، یکی از پایه‌های اساسی معارف دینی است و به رفتارهای اختیاری مکلفان در تمام عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی،

توجه می‌کند، در این صورت، رفتارهای اختیاری مکلفان در حوزه ارتباطاتی انسان‌های دیگر در قلمرو موضوعی «فقه روابط میان‌فردی» قرار می‌گیرد. بنابراین، فقه روابط میان‌فردی، رفتارهای اختیاری مکلفان را در حوزه یاد شده از لحاظ اتصاف آن‌ها به یکی از احکام پنج‌گانه مورد توجه قرار می‌دهد.

از سویی، رویکرد نظام ارتباطی اسلام بر ارتباط سالم و تکریم شخصیت افراد، مبتنی است. از سوی دیگر، گستردگی مرزهای رفتارهای اجتماعی و کنش‌ها و واکنش‌های موجود در شبکه‌های ارتباطی، با توجه به وسعت مخاطبان در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در اقصی نقاط جهان، مشاهده می‌شود. این امور، ضرورت و اهمیت تعیین احکام فقهی را درباره این نوع رفتارها - که فقه اجتماعی و روابط میان‌فردی متکفل آن است - بیش از پیش روشن می‌سازد.

چنان‌که یادآوری شد، آن دسته از رفتارهای کلامی که به ارتباط سالم، اخلاص وارد کند، از منظر معارف دینی، مذمت و نهی شده است. از همین رهگذر، وقتی این دسته رفتارها از نظر فقه روابط میان‌فردی مورد توجه قرار می‌گیرند و با ادبیات این شاخه از فقه، توصیف می‌شوند از آن‌ها تحت عنوان رفتارهایی یاد می‌شود که به احکام سلبی، مذموم و غیر راجح متصف می‌باشند. یکی از اموری که زمینه‌های تنش و خصومت را در ارتباطات کلامی، فراهم می‌کند، سب و دشنام دادن به دیگران است. وقتی شخص با به‌کارگیری الفاظ زشت و خشونت‌آمیز به تنقیص و اهانت به طرف مقابل بپردازد، این رفتار ناپسند، اثر منفی و مخرب را در جریان ارتباط، به دنبال خواهد داشت؛ از این رو تعالیم اسلامی از جمله فقه روابط میان‌فردی، به شدت به پیشگیری از این پدیده مذموم و مقابله با آن می‌پردازد و آن را در زمره رفتارهایی قرار می‌دهد که از لحاظ شرعی مبعوض می‌باشند و احکام سلبی دارند.

کتاب حاضر با عنوان «بررسی فقهی سب و دشنام» و برگرفته از دروس خارج فقه حضرت استاد آیت‌الله اعرافی مدظله‌العالی است. این نوشتار، مقوله سب را با استفاده از سازوکار استنباطی و روش اجتهادی و با رویکردی فقهی بررسی می‌کند. با این‌که در مبحث سب، سخن از تعامل و رابطه با دیگر افراد جامعه مطرح است؛ اما در بررسی‌های فقهی، اغلب به بعد اقتصادی این مسأله و این‌که تکسب و اشتغال از رهگذر سب، تابع چه نوع حکم فقهی است، تمرکز شده است؛ در حالی‌که بُعد اقتصادی این مسأله، تنها بخشی از این مبحث کلان فقهی است.

بنابراین اگر در بررسی مبحث سب به بُعد ارتباطی این مسأله، توجه نشود، بررسی مبحث یادشده، با کاستی‌هایی روش‌شناختی مواجه خواهد بود؛ به همین دلیل، در نوشتار حاضر تلاش شده است مبحث سب، با نگاهی نسبتاً جامع و با تمرکز بر بعد ارتباطی این مسأله، مورد بررسی فقهی قرار گیرد.

کتاب حاضر در سه فصل به ترتیب زیر تنظیم شده است:

در فصل اول مفاهیم، کلیات، پیشینه و جایگاه و جغرافیای فقهی سب، مطرح شده است.

در فصل دوم، ادله فقهی مسأله در دو بخش ادله عام و ادله خاص، بررسی شده و با محک خوردن مسأله با ادله این باب، حکم فقهی آن، اصطیاد و استنباط شده است.

در فصل سوم (فصل نهایی)، به فروع مرتبط و مترتب بر مسأله سب پرداخته شده است.

در پایان ضمن سپاسگزاری از دست‌اندرکاران مؤسسه اشراق و عرفان، لازم است از حضرت استاد آیت‌الله اعرافی مدظله‌العالی به سبب افاده دروس و نظارت علمی بر پژوهش و تدوین این اثر، کمال امتنان و قدردانی به عمل آید.

همچنین از جناب حجت الاسلام احمد عابدین زاده تشکر می شود؛ زیرا زحمت نظارت بر این پژوهش را به عهده داشتند و با یادآوری نکات سودمند و علمی، برغناي محتوایی و ساختاری کتاب افزودند. همچنین از جناب حجت الاسلام دکتر سید نقی موسوی مسؤول مؤسسه اشراق و عرفان و حجت الاسلام صفرزاده، دبیر پژوهش آن مؤسسه و آقای احمد رضانی (ویراستار) قدردانی به عمل می آید. در پایان از تمامی دوستانی که به گونه ای در به ثمر نشستن این اثر، نگارنده را یاری رساندند، تشکر می شود.

محمد قاسم رجایی